

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 3(19)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Саєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Кривобороденко Г. П., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Поляков О. М., д-р екон. наук, проф., Радзівєвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, проф., Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Джинчарадзе Н. Г., д-р філос. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Охременко О. Р., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

М43 Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. — ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2008. — Вип. 3(19). — 244 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 978-966-608-923-9

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України "Наукові праці МАУП" визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 978-966-608-981-9

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Ус М. И. <i>Современные подходы к процессам управления</i>	70
Дікарев О. І. <i>Інвестування паливно-енергетичного комплексу: світовий досвід для України</i>	5	Булавін П. Г. <i>Загальна характеристика формування цілей державного управління у зовнішньоекономічних відносинах</i>	76
Мойсеєнко І. П. <i>Індикативний метод оцінювання інтелектуального потенціалу</i>	11	Колосінський Є. Ю., Масалковська Л. <i>Вплив економічної глобалізації на діяльність суб'єктів господарювання</i>	80
Чернуха Н. М., Чернуха Г. О. <i>Інтеграція у сучасному освітньому просторі</i>	15	Аль-Тмейзі А. Ю. <i>Авіаційний комплекс України та його вплив на якість транспортних послуг</i>	88
Рибак О. М., Білоус А. О. <i>Досвід реформування вищої освіти у країнах Центральної та Східної Європи і його значення для України</i>	19	Лугова Г. В. <i>Санітарно-епідеміологічний моніторинг як інструмент управління профілактикою кишкових інфекцій серед військовослужбовців військових частин, що розташовані в басейні Дніпра</i>	92
Мушкин И. М. <i>Развитие дистанционного образования в высшей школе</i>	26	Сафонова А. С. <i>Генезис розвитку процесів фінансової глобалізації світової економіки в контексті інтеграційної взаємодії країн</i>	96
Мироненко В. В., Саєвич І. Г. <i>Інтернет як сучасна технологія навчання</i>	30	Арбузов А. Б. <i>Ризики кредитного портфеля в системі банківських ризиків</i>	102
Мельник П. П. <i>Економіко-екологічна збалансованість у системі захисту рослин</i>	34	Чабаненко В. В. <i>Формування загальноєвропейського ринку праці у процесі європейської економічної інтеграції</i>	111
Топчій С. П. <i>Інтеграційні об'єднання на ринку зерна України: переваги і недоліки</i>	38	Шарапов С. В. <i>Адміністративне управління в системі загального управління підприємством</i>	118
Кулик Р. О. <i>Методологія створення регіональних кластерів та оцінювання їх ефективності</i>	43	Янгалічев Р. Н. <i>Теоретичні основи розподілу і перекладання податків</i>	124
Кузнецов М. С. <i>Сущность коллективного трудового конфликта как объекта государственного управления</i>	50	Мамедов А. <i>Проект трубопровода “Баку–Одесса–Броды”: реалии и перспективы реализации</i>	132
Халамендик В. Д. <i>Професійна підготовка випускників вищих навчальних закладів: проблема управління</i>	57		
Давиденко А. П. <i>Роль держави в підтримці розвитку ринку послуг в Україні</i>	63		

РИЗИКИ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ В СИСТЕМІ БАНКІВСЬКИХ РИЗИКІВ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 3(19), с. 102–110

Розглядається кредитний ризик як невід'ємний елемент економіки й ситуативна характеристика діяльності економічного суб'єкта. Проводиться класифікація кредитних ризиків та умов їх виникнення, описуються шляхи їх регулювання.

Ризик є невід'ємною ситуативною характеристикою будь-якої діяльності кожного суб'єкта бізнесу. У розрізі банківських кредитних операцій можна розглядати кредитний ризик, тобто ризик несплати позичальником основного боргу (суми наданої позики) і відсотків, які належать сплатити банку за користування кредитом у терміни, визначені у кредитному договорі. Несплата відсотків за позикою здатна спричинити неотримання банком прибутку від кредитної діяльності, неповернення ж самого кредиту викликає появу прямих збитків і можливу втрату банківського капіталу. Обидва наслідки неплатежів за кредитною угодою є вкрай небажаними для банку, позаяк це може призвести у майбутньому до скорочення ресурсної бази та послаблення фінансової стабільності, авторитету самого банку. Тому видається логічним, що банк, прагнучи забезпечити себе від імовірних втрат, передусім надає кредити найбільш надійним, перевіреним клієнтам. Водночас слід пам'ятати, що кредитні операції, пов'язані з дещо вищим ризиком повернення позик, є більш дохідними за рахунок вищої оплати позичальником такої операції, тобто вищого відсотка за кредит. З огляду на це кредитний ризик активної діяльності комерційного банку можна розглядати і як імовірність появи втрат (втраченої вигоди) через ненадання кредиту потенційному позичальнику, здатному своєчасно виконати свої фінансові зобов'язання.

Кредитний ризик, або ризик неповернення боргу, однаковою мірою стосується всіх клієнтів банку незалежно від того, чи позичальником є юридична особа-виробник, фізична особа, а ін-

ший банк. Виникнення кредитного ризику можна пов'язувати з імовірністю спаду виробництва та/або попиту на окремий вид продукції, товарів і послуг (промисловий кредитний ризик), з невиконанням через якісь причини договірних відносин (ризик врегулювання і поставок), запізненням строкової трансформації видів ресурсів і ризиком форс-мажорних обставин.

Наявність ризику у кредитних операціях комерційних банків також викликана недетермінованістю, непередбачуваністю дій конкурентів, зміною стратегії діяльності клієнтів-позичальників та інших суб'єктів банківської діяльності, а також впливом численних зовнішніх факторів та умов.

Кредитний ризик може бути пов'язаний з наступним:

- простроченням платежу через неплатоспроможність позичальника;
- нецільовим використанням кредиту;
- типом позичальника за формою власності;
- збитковістю галузі застосування кредиту;
- забезпеченістю і видами застави;
- невиконанням попередніх зобов'язань за кредитами банку;
- безперспективністю подальшого розвитку позичальника;
- складним фінансовим станом підприємства, що отримало кредит, та ін.

Якщо розглянути умови виникнення ризиків у банківському кредитуванні, то можна відзначити наступне.

По-перше, такий ризик може бути зумовлений імовірною появою збитків унаслідок:

- нераціонального вкладення кредитних ресурсів у ненадійні кредитні проекти, наявності значної частки таких кредитів у кредитному портфелі банку;
- недостатнього обґрунтування і достовірності прогнозу розвитку ринкової ситуації, бізнесової та фінансової діяльності позичальника при наданні кредиту;
- появи непередбачених обставин, зумовлених політичними, економічними, соціальними та іншими факторами, що ускладнюють повернення кредиту позичальником;
- можливої недоброчесної конкуренції з боку інших банків і фінансово-кредитних інститутів та ін.

По-друге, ризик може бути викликаний імовірними втратами, котрі сприймаються як непередбачуване зниження суми повернення або й можливе неповернення позики внаслідок дії наступних факторів:

- несподіваних і несприятливих змін умов банківської діяльності та діяльності суб'єктів господарювання у зв'язку з введенням нових нормативно-правових актів;
- недостатнього обґрунтування та достовірності відмови у наданні кредиту позичальникам, здатним своєчасно його повернути;
- недостатнього обґрунтування та достовірності оцінки ділової, фінансової та кредитної спроможності клієнта, його гарантій і, як наслідок, надання кредиту позичальнику, не здатному його повернути;
- недоброчесної оцінки справжньої мети позичальника, здатного на правопорушення.

По-третє, ризик неповернення позичкового боргу залежить від стихійних лих (пожеж, землетрусів, повеней тощо), впливу кримінального середовища, у тому числі від правопорушень банківського персоналу.

Для вітчизняної економіки проблема ризику та його оцінки не є новою: в радянські часи у 20-х роках поняття “ризик” було нормативно закріплено в деяких законодавчих актах стосовно виробничої та раціоналізаторської діяльності, які містили поняття “нормального виробничо-господарського ризику”. Керівники того часу стверджували, що від вирішення питання про ризик залежатимуть темпи розвитку економіки і виконання господарських планів. Однак уже із середини 30-х років поняття “ризик” характеризується як “буржуазне”, чужорідне новому соціально-економічному устрою. Після становлення адміністративно-командної системи обґрунтування ефективності

господарської діяльності в умовах планової економіки, і відповідно всі техніко-економічні обґрунтування будь-яких проектів, здійснювалися без аналізу ризиків. В енциклопедичному словнику за редакцією Ю. Гамбарова наводиться висловлювання, в якому заперечується існування ризику в умовах планової економіки: “...внаслідок планового характеру соціалістичної системи господарювання ризику мають тенденцію до відмирання” [1, 75]. Соціалістична плановість та ризик стали несумісними явищами, тому проблема ризику на багато десятиліть зникла з поля зору науки і практики управління економікою.

Ризик є обов'язковим елементом будь-якої економіки. Поява ризику як невід'ємної частини економічного процесу — об'єктивний економічний закон. Дія цього закону зумовлена скінченністю будь-якого явища, у тому числі господарського процесу. Неминучий ризик і в банківській системі. Будь-яка банківська діяльність, як відомо, пов'язана з несподіванками, ступінь яких залежить від спроможності банку прогнозувати економічну ситуацію, розраховувати фінансову окупність проекту, вибирати партнерів для своєї діяльності, швидко реагувати на зміну ринку і приймати ефективні управлінські рішення. Проте передбачити всі несподіванки, що супроводжують банківську діяльність, як правило, неможливо, а тому завжди існує ризик збитків або неотримання запланованого прибутку.

При цьому слід відзначити, що ризик все-таки був в умовах планової економіки. Специфіка факторів невизначеності і ризику, притаманних командній економіці, була розглянута у монографії Т. Бачкаї [1, 81]. Однією із найсуттєвіших причин невизначеності на рівні підприємства є невизначеність самого плану. При цьому відповідальність за невизначеність покладалася лише на верхні державні органи влади, а втрати компенсувалися із централізованих фондів.

Економічні перетворення в нашій країні викликали інтерес до питань ризику в господарській діяльності, а сама теорія ризику в процесі формування ринкових відносин не тільки одержала свій подальший розвиток, а й стала практично затребуваною.

Незважаючи на швидке поширення практики управління ризиками в банках та інших фінансових установах, дотепер існують різноманітні визначення ризиків, що ускладнює розроблення єдиних норм і правил управління ними.

Для того щоб краще зрозуміти сутність ризику і сформулювати точне його визначення, необ-

хідно звернутися до історії виникнення терміна “ризик”. Як історична категорія ризик пов’язаний з процесом суспільного розвитку і виник на нижчих етапах розвитку цивілізації з появою в людини почуття страху перед смертю. Термін “ризик” з’явився на рубежі Середніх віків і Нового часу, він має іспано-португальське коріння і означає “риф”, “підводна скеля”, що асоціюється з поняттям “маневрувати між скелями”, а значить, пов’язане з небезпекою. І раніше люди стикалися з небезпекою і невпевненістю в майбутньому, але ця небезпека пов’язувалась з дією вищих сил. Слово “ризик” було затребуване тоді, коли з’явилося усвідомлення відповідальності за прийняті рішення. Його походження достеменно невідоме. Етимологія вказує лише на ті сфери життя, де вперше зародилося почуття страху — морська торгівля [2, 25].

У міру розвитку цивілізації виникають товарно-грошові відносини і ризик трансформується в економічну категорію. Саме економічний розвиток суспільства дав поштовх до зміни негативного розуміння ризику. З’явилися страхові компанії, які брали на себе ризики інших суб’єктів за відповідну винагороду. Перші подібні операції — страхування морських перевезень та життя. Подальший розвиток страхової справи надав терміну “ризик” деякий науковий відтінок, оскільки головне завдання успішної діяльності страхових компаній — правильно оцінити розмір ризику в матеріальному виразі. Але їх діяльність ґрунтується на законах вірогідності, страхові компанії тільки перекладають ризик на себе, не намагаючись управляти ним.

Необхідно відзначити, що банківські ризики виникли з появою грошового обігу і відношень “позичальник — кредитор”. Перші норми банківського і кредитного права були зафіксовані ще у Давньому Римі III ст. до н.е., відповідно до якого банки, що спеціалізувалися на міняльній справі, називалися нуміляріями. Арентарії на базі посередництва у платежах широко надавали кредити своїм клієнтам [3, 4]. Але на той час діяльність банків не завжди була бездоганною, тому доводилося ризикувати як банкірам, так і їхнім клієнтам.

Упродовж усієї історії розвитку банківських систем різних держав постійно виникає проблема управління банківськими ризиками. К. Маркс відзначав: “банк... являє собою найвишуканіше і найдосконаліше творіння, до якого взагалі приводить капіталістичний спосіб виробництва”. Але при цьому “банки схильні “зариватися”, роздаю-

чи свої кредити заради прибутку. Звідси і можливість їх краху, який може мати для економіки дуже важкі наслідки” [4, 42].

З розвитком фінансових систем спектр ризиків постійно розширювався. Але завдання ефективного управління ризиками стало найактуальнішим лише в останні 20 років. Характерною особливістю останнього часу стали власне не стільки самі банкрутства окремих банків у різних країнах, які траплялися і раніше, а ті масштаби і швидкість, з якою вони виникають і поширюються. Таким чином, у мінливих умовах банки змушені передбачати вірогідні зміни зовнішніх і внутрішніх факторів.

Важливим етапом дослідження ризик-менеджменту комерційного банку є вивчення підходів до трактування поняття “банківський ризик”. Наразі загальне поняття банківського ризику широко подане в опублікованих монографіях і наукових статтях вітчизняних і зарубіжних авторів. Ознайомимося з найбільш поширеними підходами.

Так, Л. О. Примостка при дослідженні ризику в контексті банківського менеджменту зазначає, що “ризик вимірюється ймовірністю того, що очікувана подія не відбудеться і це призведе до небажаних наслідків” [5, 27].

Українські вчені В. В. Вітлінський, О. В. Пернаківський, Я. С. Наконечний, Г. І. Великоіваненко зазначають, що “ризик можна трактувати як міру можливого несприятливого відхилення від сподіваного (чи бажаного) результату того чи іншого управлінського рішення, яке може призвести до втрати банком частини прибутків, до збитків, шкоди іміджу банку, а в екстремальних випадках становить загрозу його існуванню” [6, 19].

“Ризик потенційно дуже шкідливий і небезпечний”, — вважають В. Н. Кочетков і Н. А. Шипова. “У банківстві ризик — це загроза втрат при настанні певних подій” [7, 5].

При дослідженні ризикованості інвестиційного кредитування А. А. Пересада і Т. В. Майорова дійшли висновку, що “ризик визначається як відхилення сподіваних результатів від середньої або сподіваної величини. Його також можна розглядати як шанс мати збитки або одержати дохід від інвестування у певний проект” [9, 201]. Тобто на противагу попереднім трактуванням ризику як негативного явища вони вбачають у ньому не лише потенційну можливість збитків, а й певних вигод. Більш ґрунтовно цю думку А. А. Пересада викладає в монографії “Управління інвестицій-

ним процесом”: “У реальності завжди існують обставини, що виходять з-під контролю, тому що вони носять зовнішній характер. Ці обставини впливають на результати діяльності і визначаються як ризик. Однак потрібно розуміти, що ризик — це не тільки втрати, а й додатковий прибуток, тобто разом із ризиком зазнати втрат існує альтернатива одержання додаткових доходів (прибутків)” [9, 250].

Досліджуючи сутність банківського ризику, автори навчального посібника “Банківський менеджмент” дійшли висновку, що ризик як елемент господарського рішення — це ситуативна характеристика діяльності будь-якого суб’єкта ринкових відносин, у тому числі банку, що відображає невизначеність її результату і можливість несприятливих (або сприятливих) наслідків у випадку неуспіху (або успіху) [10, 289].

Дати ґрунтовне і всебічне поняття банківського ризику намагаються і практики. Так, наприклад, на III форумі Європейського ризик-менеджменту менеджер Pricewaterhousecoopers Є. І. Логовинський зазначив: “Ризик — це будь-які фактори, що заважають банківській установі виконати поставлені завдання. Він включає: вірогідність відсутності позитивних тенденцій (ризик невикористаних можливостей); можливість невідповідності фактичних результатів запланованим (ризик як невпевненість); загроза того, що може статися щось недобре (ризик як загроза/небезпека)” [11].

Начальник Служби управління ризиками Ощадбанку А. А. Мінін вважає, що “банківський ризик — це потенційна загроза недоотримання доходу або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрати доходів або капіталу) або опосередкованими (обмеження на здатність банку досягати своїх цілей)” [11].

На думку академіка АЕНУ В. В. Галасюка, розглядаючи поняття ризику, необхідно виходити із принципів суб’єктивності та абсолютності економічних оцінок. Відповідно до принципу суб’єктивності події первинно не є ні позитивними, ні негативними. Саме суб’єкт економічних відносин дає їм оцінки. При цьому оцінки однієї і тієї ж події, зроблені різними суб’єктами, внаслідок розбіжностей їхніх інтересів і цілей не завжди збігаються. Принцип абсолютності означає: суб’єкт економічних відносин оцінює подію або як негативну, або як позитивну. Саме суб’єктивний поділ усіх подій суб’єктом економічних відно-

син відповідно до своїх суб’єктивних інтересів та цілей і є основою суб’єктивності оцінок ризиків [12, 180–181].

Немає також однозначного загальноприйнятого визначення банківського ризику і в наукових дослідженнях зарубіжних авторів. Так, В.Т. Севрук оцінює ризик як ситуативну характеристику діяльності, що відображає непевність її виходу і можливі несприятливі наслідки у випадку невдачі: “Ризик виражається вірогідністю отримання таких небажаних результатів, як втрата прибутку і виникнення збитків унаслідок неплатежів за виданими кредитами, зменшення ресурсної бази та ін.” [13, 3–4].

Найважливіше завдання банківського менеджменту, на думку В. В. Кисельова, автора численних статей з проблем управління комерційним банком, полягає в тому, щоб у рамках конкретної фінансово-господарської системи знайти оптимальне співвідношення між прибутком, ризиком, ліквідністю і платоспроможністю [14, 101].

Професор В. М. Усокін асоціює ризик із непевністю, що пов’язана з подіями, які важко або неможливо передбачати. Для банку основні види ризику пов’язані зі структурою його портфеля, тобто з набором фінансових активів, в які вкладені ресурси банку. Автор вказує на необхідність “підтримки оптимального співвідношення між прибутковістю і ризиком, що складає одну з головних і найскладніших проблем управління банком” [15, 26–28].

Джозеф Ф. Сінкі, мол. докладніше розкриває поняття ризику у фінансах і характеризує його як “непевність, пов’язану з будь-якою подією або його наслідком [16, 428]. Вірогідність настання будь-яких подій характеризується розподілом вірогідностей. Оскільки рішення менеджерів повинні враховувати передбачувані зміни, джерелом ризику виявляються тільки непередбачені зміни. Хоча очікувані зміни не піддаються безпосередньому спостереженню, можна спробувати їх вимірювати на підставі статистичних досліджень за такою формулою:

$$\begin{array}{l} \text{Дійсна} \\ \text{зміна} \end{array} = \begin{array}{l} \text{Очікувана} \\ \text{зміна} \end{array} + \begin{array}{l} \text{Непередбачена} \\ \text{зміна} \end{array}$$

Простіше, але по суті так само, характеризує ризик російська дослідниця Р. С. Панова. Визначаючи прибутковість у ринковій моделі економіки як найважливіший стимул діяльності банку, вона зазначає, що “комерційний банк при здійсненні певної угоди ніколи не може бути до кінця впевненим в її результаті, або, іншими словами,

несе ризик фінансового результату угоди” [17, 116–118].

Ю. С. Масленченков і Ю. Н. Тронін припускають, що ситуація ризику пов'язана з можливістю вибору із двох альтернативних варіантів поведінки: ризикованого і надійного, тобто такого, який гарантує збереження досягнутого [18, 2; 19, 11]. Таким чином, автори визначають ризик як дію суб'єкта, яка, з одного боку, може викликати певні втрати, а з іншого — збереження досягнутого, але неотримання доходу.

Н. Г. Антонов і М. А. Пессель, розглядаючи поняття ризику, нерозривно пов'язують його з поняттям “шанс”: “Банк — комерційне підприємство, діяльність якого супроводжується постійними ризиками і шансами. *Ризик* — це можливі втрати, що виникають у процесі діяльності банку, *шанс* — можливість отримання прибутку. І ризику, і шанси багато в чому визначаються різноманітними відхиленнями від прогнозованих подій. Відхилення в позитивний бік — здійснені шанси, а в негативний — вияв ризику. Банк намагається реалізувати можливі шанси, перебуваючи постійно на межі ризику. Сама природа кредитної діяльності, яка допускає отримання прибутку в результаті змін кон'юнктури ринку, динаміки процентних ставок, валютних курсів і т. п., пов'язана з ризиком” [20, 145].

Ю. І. Мхитарян, Л. А. Сафонова, І. В. Тверська у праці “Організація управління банківською діяльністю” характеризують ризик як “загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або створення додаткових витрат” [21, 39].

М. Ю. Печалова зазначає, що специфіка економічного аспекту ризику пов'язана з тим, що ризик, незважаючи на очікуваний фінансовий вигравш, ототожнюється з можливим збитком, викликаним реалізацією обраного управлінського рішення, і/або несприятливим впливом оточуючого середовища, включаючи зміну ринкових умов, форс-мажорні обставини та ін. Таке трактування ризику достатньо виправдане, оскільки, виконуючи функції фінансових посередників, банки покривають левову частку своїх потреб у грошових ресурсах за рахунок залучених коштів. А для цього треба володіти високим ступенем надійності і суспільною довірою, адже довіряють тим, хто має стабільний прибуток і мінімальні втрати [22, 70].

Аналіз наведених вище підходів до визначення банківського ризику виявив ряд недоліків, властивих цим трактуванням.

По-перше, певні труднощі у практичній та науковій діяльності викликає використання для характеристики ризиків індивідуальних ознак. Наприклад, визначаючи ризик як вірогідність, автори не враховують, що вірогідність — це лише одна з ознак ризику. Тим більше вірогідність можна оцінити не для всіх видів ризиків. Неправильно також трактувати ризик як невизначеність. Невизначеність — це риса ризику, що зумовлює його зміст.

По-друге, некоректно визначати ризик як діяльність або дію, тому що об'єктивно існують не пов'язані з банківською діяльністю види ризику — такі як, наприклад, ризик стихійного лиха, ризик псування обладнання та ін.

По-третє, не можна розглядати ризик лише як загрозу збитку чи втрати можливості, оскільки це не дає змоги повністю розкрити сутність банківського ризику, оскільки не враховує інші важливі його аспекти.

По-четверте, неправомірно розглядати “шанс” і “ризик” як парні поняття, тому що вірогідність одержання прибутку, або “шанс”, є одним із можливих результатів від проведення ризикованих операцій, не будучи при цьому парним поняттям ризику.

Як бачимо, існуючі неоднозначності у тлумаченні банківського ризику вимагають проведення ґрунтовного і всебічного дослідження економічної сутності цього поняття. Передусім розгляд сутності ризику потребує встановлення співвідношень між такими поняттями, як *ризик*, *невизначеність*, *упевненість*, *вірогідність*, *міра ризику*, *масштабність можливого результату*, *схильність до ризику*, *ризик-експозиція*, *прибутковість*, *збиток*.

Ризик — це насамперед можливий розкид результатів, можливе їх коливання навколо очікуваного значення. Ризик є практично в будь-якій діяльності комерційного банку. Якщо є ризик, то не можна точно передбачити результати, а це зумовлює ситуацію *невпевненості* (невизначеності) стосовно того, які саме результати будуть отримані. Говоримо про впевненість тоді, коли не маємо сумнівів щодо наслідків тієї чи іншої події. Тобто, вживаючи терміни “впевненість” і “невпевненість”, говоримо про суб'єктивне сприйняття ймовірності настання певної події.

Дослідження поняття банківського ризику підводить нас до необхідності враховувати *активність банку в умовах невизначеності*. Активність банку як суб'єкта ризику доцільніше виражати через категорію “поведінка”. Найбільш

часто уживана для визначення ризику комерційного банку категорія “діяльність” є менш вдалою. Діяльність являє собою об’єктивно задану доцільну форму активності суб’єкта. В рамках однієї і тієї ж діяльності банки можуть діяти по-різному. В одних і тих самих умовах банки можуть обирати різні лінії поведінки, а значить, по-різному ризикувати. Діяльність може іманентно або ситуативно включати в себе елементи невизначеності, проблемності, небезпеки. Але ризик виявляється лише в поведінці суб’єкта, що реагує на конкретну ситуацію. Слід зазначити, що відмова від дій також є ризиком [24].

Необхідно розрізнити поняття “прийняття рішень в умовах невизначеності” та “ризиковані рішення” в сенсі раціональності. І в першому, і в другому випадку можлива однакова помилка, можливий як успіх, так і невдача. До того ж повну невизначеність через обмеженість процесу пізнання об’єктивно встановити неможливо. І найголовніше — необхідно оцінювати ситуацію і робити вибір навіть в умовах повної невизначеності, спираючись на свій досвід, чуття та інтуїцію, а значить, все-таки ризикувати. При цьому підходи до вибору вектора поведінки можуть бути абсолютно різними. Можемо класифікувати їх, наприклад, відповідно до веберівських ідеальних типів соціальної дії:

- *цілеспрямовані* (максимізація прибутку, запобігання збиткам та ін.);
- *цінніснораціональні* (орієнтація на загальнобанківську політику відповідно до стратегії розвитку установи, дотримання положень кредитної політики банку та ін.);
- *традиційні* (орієнтація на загальні норми ведення банківського бізнесу відповідно до законодавства і практики, що склалася);
- *афективні* (орієнтація на досягнення ситуативних потреб).

Крім того, одна і та сама ситуація різними банками може інтерпретуватися по-різному і, як наслідок, передбачати різні рішення. Тому кожен банк може розглядати ситуацію під специфічним кутом зору, в результаті чого ця ситуація для одних може виглядати дуже ризикованою, а для інших — ні.

Таким чином, ситуація ризику не є окремим випадком ситуації невизначеності. Невизначеність є констатуючою ознакою ризику, тобто середовищем його виникнення, тому зростання невизначеності може спричинити ще більший ризик. Суб’єктивно повна невизначеність означає абсолютний ризик, тобто покладання на волю

випадку. А величину ризику можна розглядати в системі трьох координат: ризик збільшується із зменшенням вірогідності досягнення цілі і з одночасним збільшенням невизначеності (кількості альтернатив) і ціни помилки [25].

Вплив невизначеності і неповноти інформації призводить до ситуації, коли будь-яке управлінське рішення веде не до одного певного результату, а до деякого вірогідного розподілу можливих результатів.

Вірогідність події — це математична ознака ризику, що означає можливість розрахувати частоту настання події при наявності достатньої кількості статистичних даних (спостережень).

Величина ризику — один із головних визначальних факторів при прийнятті рішення, вона може справляти вирішальний вплив на вибір альтернативи.

Міра ризику — це ступінь невизначеності фінансових результатів, ступінь вірогідності втрат.

У банківництві при ухваленні рішень намагаються використовувати об’єктивну оцінку вірогідності настання очікуваного результату. При цьому застосовують математичний інструментарій теорії ймовірності — стандартне відхилення, дисперсія, математичне очікування, коефіцієнт імовірності. Що менше значення стандартного відхилення від коефіцієнта варіації за основними параметрами діяльності, то менше ризик.

Але використання статистичних даних для оцінювання вірогідності реалізації альтернатив не завжди можливе, оскільки здебільшого отримати їх або неможливо, або вони недоступні. Робота із статистичними даними передбачає професійну підготовку і може виконуватися достатньо вузьким колом спеціалістів. Крім того, немає абсолютно надійних методик обчислення ризиків, що не дає змоги достовірно прогнозувати майбутні події. До того ж досить часто виникають ситуації, коли бракує часу на те, щоб математично оцінити вірогідність розвитку подій в тому чи іншому сценарії. Тому найчастіше випадків визначається суб’єктивна вірогідність, хоча об’єктивна і суб’єктивна вірогідність — явища абсолютно відмінні. З одного боку, необхідно враховувати ірраціональність людської природи, з іншого — неможливість суб’єкта оцінити всі фактори, які можуть вплинути на результат дій. Звідси випливає, що суб’єктивна вірогідність, яка є результатом переважно якісної оцінки ситуації, майже завжди відрізняється від об’єктивної.

Ризик як *розподіл вірогідностей* несприятливих ситуацій — це виокремлена множина від-

хилень, яка не може бути однозначно визначена через її залежність від оцінки очікуваних значень. Зазвичай ці очікувані значення і фактичні відхилення від нього оцінюються в економічних показниках, які характеризують збиток для банку. Тому, у вузькому розумінні, ризик ототожнюють з вірогідністю розподілу збитків банку.

На практиці найбільша увага приділяється не тільки вірогідності настання події, а вартісній оцінці нараження на ризик (*exposure*), яка виражається у грошовому вимірі: середня величина збитків з певного виду операцій за обраний період, стандартне відхилення прибутків/збитків, максимальний розмір втрат за певний період часу із заданою вірогідністю та ін. [26, 15]. Як бачимо, на відміну від невизначеності, ризику можна надати грошовий вираз. Це дає змогу автору виокремити ще одну ознаку ризику — *масштабність можливого результату* (прибутку/збитку), тобто *чутливість* банку, окремих його портфельів до наслідків цих подій.

Однією з характерних ознак банківського ризику також є *суперечність*, яка виявляється у двох аспектах [29, 28]:

- ризик сприяє вирішенню банківських проблем новими, нетрадиційними способами, сприяє переборенню консерватизму; веде до суб'єктивності і втрат, якщо в умовах невизначеності обирається альтернатива без урахування випадкових факторів на діяльність банку;
- зіткнення реально існуючого впливу ризику дій з його суб'єктивною оцінкою.

Можливість наразитися на ризик (*ризик-експозиція*) виникає тоді, коли дії банку зумовлюють появу доходів чи збитків, які неможливо точно передбачити.

Невипадково банки іноді називають “покупцями і продавцями ризику”, оскільки існує певний зв'язок між прийнятим на себе ризиком і передбачуваною *прибутковістю* діяльності банку: більш високому ризику властива вища прибутковість. Цікаво відзначити ще одну загальну закономірність: що вищий прибуток, то менша вірогідність його одержати, на відміну від практично безризикового одержання якогось мінімально гарантованого прибутку. Знаходження оптимального поєднання прибутку і ризику — складне завдання, при вирішенні якого необхідно враховувати дію множини кількісних і якісних факторів. Оптимальною комбінацією прибутковості і ризику є та, в якій досягається мінімум для співвідношення “ризик — прибутковість” або, що еквівалентно,

максимум для співвідношення “прибутковість — ризик”.

Збиток — погіршення або втрата властивостей об'єкта. В банківській практиці збиток виражається у вигляді втрати або зниженні прибутку. Збиток може бути виражений в натуральному або вартісному вигляді (економічний) [28].

Згідно з Методичними рекомендаціями НБУ, збитки можуть бути очікуваними і неочікуваними [31]. *Очікувані збитки* — це збитки, про які керівництво знає або повинно знати з достатньою впевненістю, що вони можливі (наприклад, очікуваний відсоток дефолтів за операціями з кредитними картками). Звичайно, такі збитки в тій чи іншій формі передбачають створення резервів. *Неочікувані збитки* — це збитки, пов'язані з непередбачуваними подіями (наприклад, системною кризою, міжнародною фінансовою кризою). “Буфером” для поглинання неочікуваних збитків слугує капітал банку.

Ризик — категорія об'єктивна, оскільки в самій реальності присутні ті самі елементи, які вносять невизначеність в наші дії, але зміст ризикованої поведінки суб'єктивний, тому прийнято розрізняти поняття “ризик” і “ставлення до ризику”. Останнє пов'язане з термінами “усвідомлення ризику”, “схильність до ризику”, “сприйняття ризику”, “оцінка ризику”, “готовність до ризику”, “прийняття ризику”.

Більшість суб'єктів, у тому числі банки, прагнуть уникнути ризику, але вони можуть погодитися взяти на себе ризик програшу, якщо буде запропоновано певну компенсацію. Величина компенсації, що перевищує очікуване значення результату, називається *премією за ризик*. Величина, яка зрівнює цінність очікуваного виграшу і гарантованої суми відступних, називається *безризиковим еквівалентом* [30].

У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” ототожнюється “вірогідність” із “достовірністю” [33, 147], водночас “можливість” трактується як здійсненність, допустимість; наявність умов і обставин; внутрішні сили, ресурси, здатності [33, 536]. Тобто термін “можливість” включає в себе ширшу палітру значень і передбачає певну активність суб'єкта. Саме це робить його більш прийнятним для визначення банківського ризику з позиції управління банком.

Отже, банківський ризик — це *можливість прийняття раціонального /нераціонального управлінського рішення, в рамках якого можна дати вірогідну кількісну і/або якісну оцінку дії факторів невизначеності, внаслідок чого банк може отримати*

ти один з трьох економічних результатів: негативний (збиток), нульовий або позитивний (прибуток).

Природно, що проблема ризику є однією з основних у фінансово-господарській діяльності кожного комерційного банку. Ризик є перманентною складовою їх роботи, яку неможливо уникнути. Всі види ризику взаємопов'язані між собою і діють системно на будь-яку фінансово-кредитну установу. Тому актуальним є аналіз складу ризиків, які здійснюють вплив на стабільне і успішне функціонування комерційного банку.

Аналізуючи підходи до класифікації банківських ризиків, необхідно відзначити їх велику різноманітність. До найважливіших елементів, покладених в основу класифікації, належать: тип банку, сфери впливу або фактори виникнення банківського ризику, склад клієнтів банку, розподіл ризику в часі, характер урахування ризику, методи розрахунку, рівень ризику, можливість і засоби управління ризиками.

Основним документом, який використовується останнім часом для побудови системи банківських ризиків, є Консультативний лист Базельського комітету з банківського регулювання. Запропонований перелік містить дев'ять самостійних видів ризиків: кредитний, операційний, правовий, ризик країни, трансфертний, ринковий, процентний, ризик ліквідності і ризик репутації. Але ці найменування є номінальними, вони не вказують на специфічні властивості утворення ризиків і ступінь узагальнення потенційних небезпек, які вони в собі містять.

Проведені дослідження дають можливість констатувати, що в більшості джерел уся сукупність банківських ризиків класифікується за сферою їх виникнення, але фактор виникнення і складові цих груп банківських ризиків різняться.

Отже, проблема визначення причин виникнення кредитного ризику, а також раціонального регулювання ризиком кредитних вкладень є однією з найголовніших у процесі банківської діяльності, забезпечення його безпеки та фінансової стійкості.

Література

1. Бачкай Т., Месега Д., Мико Д. и др. Хозяйственный риск и методы его измерения. — М.: Экономика, 1979. — 183 с.

2. Риск-анализ инвестиционного проекта: Учеб. для вузов / Под ред. М. В. Грачевой. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 142 с.

3. Черняк В. З. Банки и банкиры. — М.: Финансы и статистика, 1999. — 208 с.

4. Избранные произведения: В 30 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М.: Политиздат, 1980. — Т. 25. — 457 с.

5. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент банку: Навч. посіб. — К.: Вид-во КНЕУ, 1999. — 280 с.

6. Вітлінський В. В., Наконечний С. І., Шарапов О. Д. Економічний ризик та методи його вимірювання: Підручник. — К.: Вид-во КНЕУ, 2000. — 354 с.

7. Кочетков В. Н., Шипова Н. А. Экономический риск и методы его измерения. — К.: Изд-во Европейского ун-та, 2002. — 278 с.

8. Пересада А. А., Майорова Т. В. Інвестиційне кредитування: Навч. посіб. — К.: Вид-во КНЕУ. — 2002. — 271 с.

9. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. — К.: Лібра, 2002. — 472 с.

10. Банківський менеджмент: Навч. посіб. / О. А. Кириченко, І. В. Гіленко, С. Л. Роголь та ін.; За ред. О. А. Кириченка. — 3-тє вид., переробл. і допов. — К.: Знання-Прес, 2002. — 438 с.

11. Матеріали ІІІ Форуму Європейського ризик-менеджменту. — К., 2002. — 461 с.

12. Галасюк В. В. Проблемы теории принятия экономических решений. — Днепропетровск: Новая идеология, 2002. — 304 с.

13. Севрук В. Т. Банковские риски. — М.: Дело, 1995. — 72 с.

14. Киселев В. В. Управление банковским капиталом: теория и практика. — М.: Экономика, 1997. — 256 с.

15. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк. Управление и операции. — М.: ИПЦ Вазар-Ферро, 1994. — 354 с.

16. Синки Дж. Ф., мл. Управление финансами в коммерческих банках. — М.: Catallaxy, 1994. — 570 с.

17. Панова Р. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 398 с.

18. Масленченков Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке. Технологический уклад кредитования. — М.: Перспектива, 1996. — 191 с.

19. Тронин Ю. Можно ли управлять рисками // Банки Казахстана. — 2000. — № 9. — С. 11.

20. Антонов Н. Г., Пессель М. А. Денежное обращение, кредит и банки. — М.: Финстатинформ, 1995. — 451 с.

21. Мхитарян Ю. И., Сафонова Л. А., Тверская И. В. Организация управления банковской деятельностью. — Новосибирск: Сибирская гос. акад. телекоммуникаций и информатики, 1994. — 246 с.

22. Печалова М. Ю. Организация риск-менеджмента в коммерческом банке // Менеджмент в России и за рубежом. — 2002. — № 1. — С. 70.

23. Risk management & insurance / Eds Arthur C. Williams, Jr., Peter C. Young, Michael L. Smith. — McGraw-Hill, Inc., 1995. — 680 p.

24. Зайцева Н. В. Оперативный анализ риска потери ликвидности в коммерческом банке // Деньги и кредит. — 2000. — № 2. — С. 40–48.

25. Зубков В. И. Риск как предмет социологического анализа // Социол. исслед. — 1999. — № 4. — С. 3–9.
26. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / Под ред. А. А. Лобанова, А. В. Чугунова. — 2-е изд. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 878 с.
27. Порох А. Банковские технологии в области управления рисками // Банковские технологии. — 2002. — №3 (77). — С. 8–9.
28. Грушко В. І., Любунь О. С. Фінансовий менеджмент у банку: Навч. посіб. — К.: Слово, 2004. — 296 с.
29. Кабушкин С. Н. Управление банковским кредитным риском: Учеб. пособие. — 2-е изд. — М.: Новое знание, 2005. — 336 с.
30. Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент: Учебник. — 3-е изд. — М.: Гардарики, 2001. — 305 с.
31. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова НБУ від 2 серпня 2003 р. № 361.
32. Хохлов Н. В. Управление риском. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. — 239 с.
33. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. — 1440 с.

Проблема ризику є однією з основних у фінансово-господарській діяльності комерційного банку. У класифікації банківських ризиків і побудові оптимальної стратегії їх регулювання важливу роль, поряд з іншими факторами, відіграє визначення причин виникнення ризиків.

Проблема риска является одной из основных в финансово-хозяйственной деятельности коммерческого банка. В классификации банковских рисков и построении оптимальной стратегии их регулирования важную роль, наряду с прочими факторами, играет определение причин возникновения рисков.

The problem of risk is one of the basic in financial and economic activity of commercial bank. In classification of the bank risks and construction of optimum strategy of their regulation the important role, alongside with other factors, plays definition of the reasons of occurrence of risks.

Надійшла 25 вересня 2008 р.